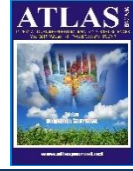

ATLAS INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X

Article Arrival Date:12.09.2018

Published Date:30.11.2018

2018 / November

Vol 4, Issue:14

Pp:1444-1459

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

OSMANLI'YA BİLGİN YETİŞTİREN KURUM: MEDRESE

INSTITUTION THAT EDUCATES SCHOLARS IN THE OTTOMAN EMPIRE,
'MADRASA'

Hüseyin GÜLTEKİN

Dr. Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji, alptunga@msn.com Sakarya/Türkiye

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu Medreseleri, Selçuklu Medrese geleneğinin devamı olarak kurulmuşsa da Fatih ve Süleymaniye Medreseleri ile teşkilat bakımından çok daha ileri bir düzeye erişmişlerdir. Osmanlı medreseleri devlet ve toplum ihtiyacına uygun olarak gelişim göstermiştir. Medreselerde sadece dini ilimler değil, Matematik, felsefe, mühendislik ve tıp bilimleri okutulmuştur. Medreselerde sadece dini ilimler değil, Matematik, felsefe, mühendislik ve tıp bilimleri okutulmuştur. Akli ilimleri öğrenmek amacıyla öğrenciler Maveraünnehir bölgesinde bulunan Merv, Semerkand ve Buhara medreselerine ilim yolculukları yapmışlardır. Dini ilimler edinmek için ise Mısır ve Hicaz bölgesine yolculuk yapmışlardır. Dini ilimlerde de en çok İslam hukuku (fıkıh) revaçta olmuştur. Akli ve dini ilimleri öğrenen kişiler öğretmen, bürokrat, hakim, imam ve müezzin, doktor, belediye başkanı ve muhtar görevlerini yürüten kadı olarak görevlendiriliyorlardı.

Anahtar kelimeler: Medreseler, Eğitim, İstihdam, Dini ve Akli İlimler

ABSTRACT

Although The Ottoman Madrasahs were established as a continuation of the Seljuk Madrasah tradition, they reached a much higher level in the term of organization with the Fatih and Suleymaniye Madrasahs. In Madrasahs, not only religious sciences, but mathematics, philosophy, engineering and medical sciences have been taught. In order to learn the intellectual sciences, the students traveled to Merv, Samarkand and Bukhara madrasahs in Maveraünnehir. In order to acquire religious sciences, they traveled to Egypt and the Hijaz region. Islamic law (fiqh) was most popular among the religious sciences taught in madrasahs. Islamic law (Fıqh) has been most popular in religious sciences. Mental and religious sciences people who learned, the teacher, bureaucrat, imam and muezzin, physician, mayor of the office and the headman were engaged in the task of Qadhi.

Keywords: Madrasahs, Education, Employ, Religious and Positive Sciences

1. GİRİŞ

Bugün için artık tarihte kalmış olduğundan Osmanlı Medreseleri ve Uleması hakkında günümüz insanı yeterli bilgilere sahip değildir. Osmanlı Medrese ve Alimleri hakkında çok bilgi sahibi olmadığı gibi doğru bilgilere de sahip değildir. Medreselerde sadece dini bilgilerin öğretildiği ve akli bilimleri öğretmediği gibi yüzeysel kanaatler, Ulema'nın yeniliklere karşı olduğu ve Dünyadaki gelişmelerden habersiz, eskimiş bilgileri içeren kitapların kısır döngü içine düşerek tekrar tekrar okutulduğu bir eğitim kurumu olduğu şeklindeki yaygın önyargılar günümüz insanların kafasında yer etmiştir. Bu araştırmamızda bu önyargıların doğru temellere dayanıp dayanmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

Klasik Osmanlı devlet ideolojisinin temel unsuru İslam'dı. Osmanlı İmparatorluğu bir İslam Devleti ve Padişahı, Müslümanların Halifesi idi. Dini hizmetlerin yanı sıra, eğitim, hukuk ve belediyeçiliği de kapsayan görevler İlmiye teşkilatı mensupları tarafından icra edilirdi. İlmiye teşkilatının reisi Şeyhülislam idi ve Şeyhülislam, devletin en üst meclisinde yer alan daimi üyelerdendi. Osmanlı toplumunda nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu,

Müslümanların dışında ciddi oranda gayri Müslim nüfus ta vardı. Osmanlı, İslam yasalarla idare edilen bir devlet olduğundan ve dinin farklı insan unsurlarına hoşgörüyü emretmesi yüzünden gayri Müslimler, asırlarca huzur ve hoşgörü ortamında yaşamışlardır. En yaygın eğitim kurumu olan medreselerde akli ve nakli ilimlerde uzman olan âlimler yetiştirilirdi.

İlk İslam asrından itibaren âlimler yani din ilimleri uzmanları yetiştirilmiş ve değişik alanlarda istihdam edilmişlerdir. Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren âlimleri yetiştiren eğitim kurumları olan medreseler, din hizmetlilerini, hukuk eğitimi alan kadıları, öğretmen olacak olan müderrisleri yetiştirmiş ve ayrıca medreseler devletin gelişip büyümesiyle artan memur ihtiyacını karşılamışlardır.

2. MEDRESE EĞİTİM SİSTEMİNİN FELSEFESİ

Osmanlı'nın kuruluş döneminde temel hedef, Bizans topraklarını gaza-cihad yaparak "Nizam-ı Alem" inancı ile fethetmekti. Osmanlı beyliğinde ilk medreselerin kurulmasına kadarki otuz senelik zaman periyodunda gaza düşüncesini canlı tutan gazi-alpler, ahiler, fakılar ve sufilerdi (İnalçık, 2009, s: 10-11). Bu sebepten bu ilk dönemdeki gelişmelerde medreseli Ulema, diğer adı geçen unsurlara göre çok ağırlıklı bir yere sahip değildi.

Anadolu Selçuklu Devletinin Moğol istilasına uğramasıyla Anadolu'ya kaoshâkim olmuştu. Bu kaos neticede çok önemli sayıda insanın merkezden çevreye, uç beyliklerine doğru göç etmesine sebep olmuştu. Bir uç beyliği olan Osmanlı Beyliği de bu yoğun insan göçünden payını almıştı. Osmanlı beyleri göç dalgasıyla birlikte gelen Müslüman kitlelerin şehirleşmesinde, toprağa yerleşmelerinin sağlanmasında, dini-sosyal hayatı düzenlemesinde, beyliği teşkilatlandırmada ve gaza işlerinde faydalı olabileceği düşünülen bilgili kimselerden (fakılardan) yararlanmıştı (İnalçık, 2016, s: 46).

Osmanlı ülkesinde medreselerin kurulmasından önceki dönemde Osman Bey'i manevi olarak destekleyen ve toplumun idaresinde etkili olan fakılar (fakı; fıkıh bilgini, fakih) zümresi bulunmaktaydı. Fakılar sadece din bilginleri, İslam hukuku uzmanları değildi, aynı zamanda cihat zamanında gazilere komuta eden kişilerdi (İnalçık, 2009, s: 34).

Osmanlı'da Şehirleşme ve toprağa yerleştirme politikaları ve uç beylikten devletleşme aşamasına geçilmesi, yeni kurumlara olan ihtiyacı doğurmuştur.

Osmanlı Devletindeki hızlı büyüme ve nüfus artışı dikkate alındığında niçin medrese eğitiminden geçmiş, uzman kişilere ihtiyaç duyulduğu daha iyi anlaşılabilir olur.

Devlet kademelerinde medrese eğitimi almış, mütehasıs kişilere duyulan ihtiyaç, Orhan Bey'in ilk olarak İznik'te bir manastır binasını medreseye dönüştürülmesine yol açmıştır (Neşri Tarihi, 2014, c: 1, s: 163).

Siyasal ve toplumsal ihtiyaçlar zenginleşerek arttıkça, medrese sayısı da hızla artmıştır. Medrese kurumu, Müslüman Türklerin ve yeni Müslümanlığı kabul etmiş olan yerli halkların İslamiyet'i doğru bir şekilde öğrenip yaşamalarına hizmet etmiştir. Bu hizmeti de Hz. Muhammed'in ve İslam'ı en iyi şekilde yaşayan ilk İslam neslinin (Ashab'ın) ahlakıyla donanmış kişileri yetiştirmeyi temel amacı ve felsefesi yapan medrese müessesesi yerine getirmiştir. Kazandırılmaya çalışılan yüksek dindarlık ve ahlak sayesinde, Sultan dâhil toplumun her kesimini iyiye ve güzele çağırarak ve kötülükten alıkoymak (emri bil maruf ve nehyi an'il münker) görevini görecek faziletli kişileri yetiştirmek ve böylelikle toplumun dirliğini korumak medrese eğitiminin temel felsefesi idi.

Allah (marifetullah), akaid ve şariat (hukuk) ile ilgili doğru bilgileri derinlemesine öğretmek ve bu alanlarda uzman yetiştirmek medrese eğitiminin temel amacıydı. Medreselerde bunun için akaid ve kelam ilimleri öğretilirdi.

Medrese eğitimi ile verilmeye çalışılan ilim'in amacını Muallim Naci şu şekilde açıklamıştır; *"Dünya ve ahirette insanı muazzez ve müşerref eden, alçaklıktan, sefillikten, cahillikten kurtarıp, nur-i marifet ve tarik-i saadete eriştiren ilim ve edebtir"* (Bayraktar, 1987, s: 8).

Taşköprülüzade, Osmanlı medrese ilimlerinin temel gayesinin *"ilmin gayesi, uhrevi mutluluk"* olduğunu söylerken bununla eğitimin amacının insana ebedi saadeti kazandırmak olduğunu anlatmak istemiştir (Bayraktar, 1987, s: 8).

Medrese eğitiminin felsefesini Abdülkadir Çüçen ise, şu şekilde özetlemektedir: *"Tanzimat öncesi Osmanlıda eğitim, dinsel ve geleneksel bilgilerin medreselerde, tekkelerde ve camilerde öğrencilere aktarılmasından başka bir şey değildi. Eğitim felsefemizin amacı, inanan ve itaat eden insanlar yetiştirmektir. Bu nedenle eğitimin temelindeki felsefe, ilahi olanın bilgisine ulaşmaktır"* (Çüçen,1997,s: 64).

Osmanlı'nın ve önceki İslam devletlerinin varoluş temeli yeryüzünde Allah'ın adaletli sistemini hayata geçirmekti, bu ise adalet merkezli bir düzenin inşasına dayanırdı. Bir İslam ülkesi olan Osmanlı Devleti'nin de üzerinde durduğu en hassas konu adaletin tesisi meselesiydi. Osmanlı memleketinde Müslim ve gayr-ı Müslim toplumlar arasında "adalet ilkesine" önem verilmesi toplumların Osmanlı nizamını tercih edip hoşnut kalmasına yol açmaktaydı.

Osman gazi ölmeden önce oğlu Orhan Gazi'de insanları idare etme işinde adil olmasını ve yapacağı icraatlarda uzman olan âlimlere danışmasını ve ilim ehline saygıda kusur etmemesini vasiyet etmiştir: *"(...) Osman Gazi hazretleri dem-i va-pevisinde oğlu Orhan Gazi hazretlerine üç vasiyet etmiş. Şöyle ki evvelen her hususta şer'-i şerife inkiyad u mutavaat ve mehamm-ı umurda ehl ü erbabi ile meşveret edesin. Saniyen avam u havassa makam ve rütbelerine göre ikram u in'am ve hususiyile deaim-i din-i İslam olan ulema-yı a'lama ziyade ihtiram ederek "hayrü'nasi men yenfe'ü'n-nas"(insanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır)sırrına mazhar olasın. Salisen çünkü bundan sonra makam-ı emarete geçeceksin bu makamın erkan ve levazımından olan "et-ta'zim li-emrillah ve ş-şefkatü ala halki'llah"(Allah'ın emrine saygı, mahlukatına şefkat göstermek) mukaddimelerini derpiş ve i'la-yı kelimetullah netice-i hayriyyesini talep ve taharri ederek fi sebilillah cihad u gazaya bezl-i mesa'i eyleyesin"*(Cevdet Tarihi, c: 1, s: 40, 2018).

Bu vasiyetin daha kısa ve şiir formu ise şu şekildedir:

"...Memleket-i Rum'da kıl adl-ü dad

Eyle riayet ulemaya tamam

Ta ki bula emr-i şeriat tamam

Her nerde işitesin ehl-i ilim

Göster ona rağbet ve ikbal ve hilm

Asker ve mal ile gurur eyleme

Şer-i şerif ehlini dur eyleme

Matlabımız din-i Hudadır bizim" (Özkul,2001, s:18-19).

Adaletin tesisi, hukuk kurumunu yani mahkemeleri ve hukuk adamlarının var olmasını gerektirir. Osmanlı'da hukuk uzmanlarının yetiştirilmesi gerektiğinde ise medreseler kurulmuş ve böylelikle derinlemesine din ve hukuk ilmine vakıf uzmanlar yetiştirilebilmiştir. Esasen Osmanlı'da medrese kurulmadan önce Selçuklu medreselerinde yetişmiş, ancak Anadolu'da ki siyasi karışıklıklar yüzünden bir uç beyliği olan Osmanlı beyliğine sığınan bazı âlimlerden, kadılık vazifesi için yararlanılmıştır. Mesela daha Osman Bey zamanında beylik

safhasına geçildiğinde, Osman Bey beyliğini beş bölgeye ayırarak her bir bölgeye bir kadı ve bir bey görevlendirmiştir (Özkul,2001, s: 23). Tayin edilen bu kadılar Selçuklu bakiyesi âlimlerden oluşmaktaydı zira Osmanlı Beyliği'nin kadıları yetiştirecek medreseleri bu dönemde henüz kurulmamıştır.

Osmanlıdan önce ki tüm İslam devletlerinde, çok merkezi öneme sahip olan adalet kavramı, Osmanlı Devletinde de aynı önemini korumaya devam etmiştir.

Birinci Murat döneminde de Devletin toprakları daha da genişlemiş, Devlet düzeninde işbölümü çeşitlenmiş ve yeni sahalarda istihdam edilmek üzere uzmanlara ihtiyaç duyulmuştur. Maliye ve adalet sahalarında, devletin dış ilişkilerinde elçilik gibi görevlerine getirebilecek ve devletlerarası resmi yazışmaları yapabilecek ehliyetle yeni uzman kadroların yetiştirilmesi gerekmiştir. Devletin tüm kurumları için ihtiyaç duyulan uzman kişilerin yetiştirilmesi amacıyla daha fazla sayıda medreseler kurulmuştur. Medrese eğitimi görmüş âlimlerin devletteki ağırlıkları arttıkça, padişahın yanında kıymetleri bir o kadar artmıştır.

Türk- İslam devlet geleneğinin devamı olarak kurulan Osmanlı Devlet'i bünyesindeki kurumlarda istihdam edilmek üzere uzman kişilerin, müteahhissaların yetiştirilmesi amacıyla medrese eğitimi sistemi geliştirilmiştir. Anadolu'da ki diğer beyliklerin zamanla Osmanlı Devletine katılmasıyla Selçuklu'nun inşa etmiş olduğu medreseler, Osmanlılar tarafından aynen korunmuş ve fonksiyonlarını devam ettirmeleri sağlanmıştır. Bu medreselerin yanı sıra fetih edilen yeni topraklarda da pek çok medresenin Osmanlılarca inşa edilmesi bir gelenek haline gelmiştir (İpşirli, 2010, c: 28, S: 328).

Hukuk metinlerinin yeterince öğrenilip öğretilmesi ve böylelikle hukuk mekanizmasının sağlıklı çalışabilmesi için medreselerde hukuk (fıkıh) ağırlıklı bir eğitim verilmekteydi. Kuruluş döneminde ilk kadı ve daha sonra da kazasker olan Molla Halil (Çandarlı) ile Osmanlı Devleti, kendi hukuk sisteminin temellerini atmıştır (Neşri Tarihi, 2014, c: 1, s: 191)).

Osmanlı Devlet'in de hukuk; şer'i ve örfi (sultani) hukuk olmak üzere iki türlü olmuştur.Şer'i hukuk (fıkıh): *“Edille-i icmalıyye-i yakinesinden ahkâm-ı şer'iyyenin istinbatı anınla bilinür bir ilimdir.Mevzu'u,ahkâm-ı şer'iyyenin kendinden istinbat ve istihracı cihetinden edile-i külliye-i şer'iyyedir. Mebadisi, arabiyeden ve ulum-i şer'iyye ve akliyeden me'huzadır. Garazı, Kitab ve Sünnet ve icma ve kıyas olan edile-i erba'a-i tafsiliyeden ahkâm-ı şer'iyye-i fer'iyye istinbata tahsil-i melekedir”*(Kevakib-i Seb'a Risalesi, 2015, s: 51).

Buna göre Fıkıh İlmi, Edille-i Şer'iyye yani İslam kaynakları olan,Kur'an, Peygamber sünneti (uygulamaları), ulemanın konsensüsü (icma) ve yüksek bir alimin (müctehid) analojik yöntemi (kıyas'ı) kullanarak fetva vermesi gibi dört temel kaynağa sahiptir.Problemler bu kaynaklara gidilerek çözüme kavuşturulmuştur. Sosyal sorunların karmaşıklığı karşısında bu dört kaynağın dışında da toplumun maslahatını gözeten “istihsan” veya toplumun İslam'a aykırı düşmeyen “örf”ü ve daha başka kaynakları da fakihler fetva verirken kullanmışlardır (Karaman, 2010, c:13, s: 5).

Örfi hukuk ise, Şer'i hukuka aykırı olmamak şartı ile idarecinin idare ile ilgili alanda verdiği kararları (ferman, kanunname) kapsamaktadır (Muhammed Ebu Zehra, 1986, s:18;Özbilgen, 2011, s: 74-77).

Medrese elemanlarının kadılık, dersiamlık, vaizlik, cami imamılığı ve müezzinliği vb. görevleri münasebetiyle toplumla kısa bir sürede sıkı temasları ve güçlü ilişkileri gelişmiştir.

Ulemanın ordu içerisinde özellikle Yeniçeri üzerinde de müstesna bir nüfuzu oluşmuştur. Ordudaki pençik sisteminin geliştirilmesinde ve Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında medrese

kökenli âlimler öncülük ettiğinden, bu durum Ulema ve Yeniçeriler arasında güçlü bir dayanışma meydana getirmiştir.

Medreseli kökenli âlimler Osmanlı toplumunda, zamanla en güçlü sınıf haline gelmişlerdir. Diğer toplumsal zümrelerde olmayan ayrıcalıklara sahip olmuşlardır, örneğin, âlimlerin kanı akıtılmaz, hapsedilmez, sürülmez, kendilerinden vergi alınmaz kabul edilmiş ve ölümleri halinde malları müsadere edilmeyip varislerine intikal ettirilmiştir (Öztuna, 2004, s: 145-46).

Hükümdarlığa, Allah'ın lütf ve inayetiyle ulaştığı var sayılan Sultanın gücünü, devlet şemsiyesi altında bulunan tüm toplumsal kesimleri, düzen içinde tutmaya harcaması gerekiyordu. Bu da adaletli davranmakla olurdu ve bunun için de Sultanlara adil olmalarında Ulemanın yol göstericiliği bir zaruretti (Özkul, 2001, s: 24).

3. OSMANLI MEDRESELERİNİN TEŞEKKÜLÜ

İslam dünyasında medreseler, akli ve nakli (dini) ilimlerin öğretildiği eğitim kurumlarıydılar. Medrese kurumundan önce İslami ilimlerin öğretilmesi işi, İslamiyet'in ilk yıllarında, Medine'de ki Mescidin bir köşesinde ikamet etmek durumunda kalan fakir Müslümanlara (Ehl-i Suffa'ya), Hz. Muhammed'in öğretmenlik yapması ile başlar. İslam'ın daha sonraki asırlarında âlimlerin yoğun olarak yaşadıkları şehirler, ilim ve kültür merkezleri haline gelmişlerdi. İlim edinmek isteyen insanlar bu şehirlere gelip, mescitlerde veya kütüphanelerde dönemin meşhur âlimlerinden İslami ilimleri öğreniyorlardı. İlk dönemde ki eğitim ve öğretim hiçbir dünyevi karşılık beklenmeksizin yapıldığından parasızdı. İlim aktarımı karşılığında para isteyenler ilk ortaya çıktığında, bu kişiler ağır bir şekilde eleştirilmişlerdi (Bayraktar,1987,s: 125-128).

Bir eğitim ve öğretim kurumu olarak Medreselerin, ilk kez ne zaman ve nerede kurulduğu ihtilafli bir konu olmakla beraber, ilk tam teşekküllü medreselerin Nizamiye Medreseleri olduğu kabul edilmiştir. Nizamiye Medreseleri Sultan Alparslan'ın veziri Nizamül mülk tarafından Şiilik mezhebinin yayılması tehlikesine karşı ve Ehl-i Sünnet inancının korunması maksatlarıyla kurulmuştur. Nizamiye medreseleri bir tek medrese olmayıp devlet tarafından başta Bağdat olmak üzere Rey, Belh, Basra, İsfahan, Musul ve daha başka şehirlerde kurulan medreselerin genel ismiydi. En meşhurları, Bağdat'ta kurulmuş olanı idi. Nizamülmülk, Nizamiye medreselerinde müderrislerin ve öğrencilerin barınabilmesi için odalar inşa etmişti. Ayrıca medrese ve müderris giderleri için medreseye bağlı vakıflar kurmuştu. Böylelikle öğretmen ve öğrencilerin geçim sıkıntısından uzak ilmi faaliyetlerde bulunabilmesini sağlamıştı (Bozkurt, c: 28, 2010, s: 324).

Osmanlı Devletinde kurulan ilk medrese hakkında ise Mehmet Neşri,"Kitab-ı Cihan-nüma" isimli eserinde, şu bilgileri vermektedir:"*Rivayet iderler ki, çünkü İznik'i feth itdiler, içinde bir ulu kilisayi cuma mescid'i idüpve bir manastırı medrese kılup Yini-Şehir kapusın çıkduk yirde bir imaret yapub, Hacı Hasan dirlerdi, bir kişi varidi, Osman Gazi'nün kayınatası Edebalı'nün müridlerinden idi. İmaretin meşihatın Orhan ana virdi. Ve şimdi dahi meşihat anun evladı elindedür ve imaret yürüdüğü vaktin evvel ta'amin Orhan kendü eliyle üleşdirüb çırağın dahi gice kendü eliyle uyardı. Ve medresenün müderrisliğin Mevlana Davud Kayseri dirlerdi, ana virdi. Andan sonra Mevlana Tac üd-Din Kürd'e virdi ki Konya'da Mevlana Sirac üd-Din Konevi'nün şakirdi idi. Hitabeti Kara Hace'ye virüp nice zaman İznik'i taht idindi. Ve dahi Aşık Paşa didükleri aziz anun zamanında idi"* (Neşri Tarihi, 2014, C: 1, s: 1639).

Sonraki zamanlarda Osmanlı Sultanları ve ileri gelen yetkilileri tarafından fetih edilen yerlerde siyasal ve toplumsal ihtiyaçlara binaen çok sayıda medreseler inşa edilmesi hayrat işi olması sebebiyle bir gelenek haline almıştı. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren medreseler hızla, eyalet, sancak ve kazalara hatta köylere kadar yayılmışlardı. Fethedilen

yerlere medrese inşa etmek bir âdet haline gelmişti, örneğin, Rumeli'de yüzlerce medrese ve mektep açılmıştı (İpşirli, 2010,c:28,s:328).

İznik medreselerinden sonra Bursa'nın fetih edilmesiyle, Bursa'da da çok sayıda medresenin inşa edilmişti ve Edirne'nin fetih edilmesiyle de Edirne'de kurulan medreseler Osmanlı medrese piramidinin en tepesine yerleşmişti. Bununla ilgili Uzunçarşılı şu bilgileri vermektedir:

“Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibariyle en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne’de idi. Kuruluşun ibtidalarında İznik medresesi bu beyliğin birinci sınıf medresesi idi; daha sonra Bursa’da yapılan müteaddid medreseler dolayısıyla İznik ikinci dereceye inerek Bursa’da ki (Sultan Medresesi) birinci dereceyi aldı. Edirne devlet merkezi olduktan sonra 2. Murad zamanında 1437 M. de başlanarak bazı arızalar sebebiyle 1447M. senesinde tamamlanan üç şerefeli cami yanında ki büyük medrese ile Darü’l-hadis o tarihte Osmanlı memleketlerindeki medreselerin üstünde yer aldı ve tedris ve tahsisatı itibariyle Bursa’da ki Sultan medresesi ikinci dereceye indi; üç şerefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiçbir medrese müderrisine verilmeyen yüz akçe yevmiye verildi. Hâlbuki İznik medresesi müderrisinin yevmiyesi otuz ve Bursa’daki Sultan medresesi müderrisinin ise günde elli akçe idi” (Uzunçarşılı, 2014, s: 4-5).

Osmanlı'da dini ve akli ilimler sahalarında uzman yetiştiren eğitim kurumları olan medreseler için İstanbul'un fethi, çok önemli bir dönem teşkil etmiştir. Fatih Sultan Mehmet Han'ın İstanbul sur içinde eski bir kilisenin harabelerinin yerine inşa ettirdiği orta öğretim içinsekiz medrese (Tetimme) ve yükseköğretim için de sekiz medrese (Sahn-ı Seman) Osmanlı medrese sisteminde zirve sayılmıştır.

Kelime olarak “Sahn”, düzlük yer anlamına gelirken, “seman” kelimesi Arapça’da ki sekiz rakamı manasındadır. Gerçekten de Fatih Camii’nin kuzey yönünde(Kardeniz tarafına) sekiz medrese ve güney yönünde (Akdeniz tarafına) sekiz medrese inşa edilmiştir.Bu medreselerden sekizi orta öğrenim kısmı olup suhtelerden (öğrencilerden) ilerdeyüksük öğrenim görmek isteyenlere tahsis edilmişti. Diğer sekiz medrese ise yüksek öğrenim gören danışment’lere ayrılmıştı. İnşaatları sekiz sene sürmüş ve 1470 senesinde hizmet vermeye başlayan Sahn-ı Seman medreseleri hoca ve öğrencilerin ihtiyaçları düşünülerek bir külliye olarak inşa edilmişlerdi. Bu külliye içerisinde öğrenciler için hamamlar, aşhaneler, ziyaretçiler için misafirhaneler, müstakil kütüphane binaları vb. yapı unsurları yer almıştı (Unan, 2003, s: 53-54).

19. Asırda ise Sahn-ı Seman medreseleri, hastane, muvakkithane, mektep gibi pek çok külliye unsurunu kaybetmiş olduğundan yalnızca medrese binaları ile hizmet vermekteydi (Akgündüz,2012, s: 19).

Sahn Medreseleri zaman içerisinde, sadece bazı yapı unsurlarını kaybetmemiş aynı zamanda programında yer alan bazı derslerinden de olmuştur. Sultan Fatih, Sahn-ı Seman medreselerinin vakfiyesinde belirttiği dini ilimlerin yanı sıra, okutulmasını istediği akli ilimlere ait kimi derslerin daha sonraki zamanlarda kaldırılıp okutulmadığını, bu durumun ise hem Sultan Fatih'in arzusunun tersine olduğunu hem de yetişen talebelerin muhakeme gücünde zayıflığa sebep olduğunu, Kâtip Çelebi“Mizan'ül Hak fi ihtiyari'l-ehakk” isimli eserinde bahsetmektedir: *“Ulu Osmanlı Devleti’nin ilk çağlarından Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye dek hikmet ve şeriat ilimlerini uzlaştıran gerçek araştırmacılar ün almışlardı. Ebu’l-Feth Sultan Mehmet Han, Medaris-i Semaniyeyi yaptırıp kanuna göre iş görülüp okutulsun diye vakfiyesinde yazmış ve Haşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevakıf derslerinin okutulmasını bildirmiştir. Sonra gelenler bu dersler, felsefiyattır diye kaldırıp Hidaye ve Ekmel derslerini okutmayı da akla uygun gördüler. Yalnız bunlarla yetinmek akla uygun olmadığı için ne felsefiyat kaldı ne Hidaye kaldı, ne ekmel. Bununla Osmanlı ilim pazarına*

kesat gelip bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu. Kimi kıyıda köşede Doğu Anadolu'da, yer yer kanuna göre ders gören öğrencilerin daha yeni başlayanları İstanbul'a gelip caka satar oldular." (Baltacı, 2005, s: 84).

Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla bu yeni medrese, Osmanlı Medrese piramidinin zirvesine yerleşmiştir.

Osmanlı medreselerinde kuruluşundan Fatih dönemine kadar geçen gelişim devresi boyunca eğitim dereceleri dört iken, Fatih döneminde yedi dereceye çıkarılarak değiştirilmiştir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise medrese derecelerinde aşağıdan yukarıya doğru dokuz dereceli yeni bir eğitim derecelendirme sistemine geçilmiştir. Süleymaniye medreselerinin kendinden öncekilerle karşılaştırıldığında öncekilerde olmayan en orijinal özelliği sadece yeni derecelendirme sistemi değil, ordunun ve toplumun ihtiyaçları düşünülerek, tıp ve matematik ile ilgili dört medresesinin var olmasıdır. Süleymaniye medresesi yalnız dini derslerin değil, aynı zamanda akli derslerinde öğretildiği medreselerdi (Baltacı, 2005, s: 74).

Kanuni döneminde, Süleymaniye'nin kurulmasıyla medreselerin on iki dereceye yükseltildiği bilgisini veren kimi uzmanların aksine Baltacı, on iki dereceli eğitim sisteminden ilk olarak 17. Yüzyıl başlarındaki Tarık Defterlerinde bahsedildiğini ve 19. Asrın ortalarında ise Divan-ı Hümayun Ruus Defterlerine göre medreselerin mertebelerinin yine 12 olduğu anlaşılmakta olduğu bilgisini paylaşmıştır (Baltacı, 2005, s: 74-75).

Baltacı'nın vermiş olduğu bu bilgilere paralel bilgiler için Akgündüz: "*Bunun dışında, 2. Meşrutiyet devrine kadar geçerli olan on iki basamaklı medrese derecelerinin Kanuni devrinde tanzim edilmediği ve sonraki asırlarda zamanla ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Nitekim Kanuniden sonraki padişahlarda Sultan üçüncü Murat (1574-1595), talebe-i ulûmun tahsil derecelerine dair 29 Şevval 983/31 Ocak 1576 tarihinde İstanbul kadısına ısdar ettiği emrinde, medrese silsilesini Haşiye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Haric ve Sahn şeklinde sıralamaktadır. Bu görüşü doğrulayan diğer bir kanaate göre, on iki payeli bu medrese sistemi, 18. asrın ilk yarısında düzenlenmiştir*" demektedir (Akgündüz, 2012, s: 20).

Kanuni devrin de Süleymaniye medresesinin dışında da pek çok medrese inşa edilmiştir, ancak Süleymaniye medresesi Osmanlı Devleti'nin en önemli medresesi haline gelmişti. Bu medresede orta öğrenime denk düşen tetimme kısmı, bir tıp medresesi, bir darüşşifa ve matematik tahsili için için isedört medrese ve medrese eğitim dereceleri için son nokta sayılan bir darül- hadis medresesi inşa edilmişti.

Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medreseleri ise, tefsir, Usul-i Fıkıh, Fıkıh, Kelam ve Arap Lisaniyatı üzerine tedris yapan İlahiyat, İslam hukuku, Arap Edebiyatı Fakültesi idi. Henüz müspet ilimlere mahsus olan Tıp ve Riyaziyat (matematik) Fakülteleri yoktu. Bu ihtiyaç göz önüne alınarak mevcuda ilaveten; Tıp, Riyaziye Fakülteleriyle bir de Darü'l- Hadis medresesi yapıldı.

Böylelikle, Osmanlı imparatorluğunda ki en önemli iki medreseden Fatih medreseleri ilahiyat ve hukuk ağırlıklı bir eğitim veriyorken, Süleymaniye Medreseleri akli ilimlerin ağırlıkta olduğu bir medrese haline gelmişti (Kılıç, 2001, s: 211).

Osmanlı medreseleri eğitim kalitesi bakımından, bir piramide benzetilirse, piramidin zirvesinde İstanbul medreseleri yer alırdı. Medrese piramidinin orta kısmını ise eyalet medreseleri olan Kahire, Bağdat, gibi yerlerin medreseleri oluştururdu. Piramidin en alt kısmında ise taşra medreseleri yer almaktaydı. Medreseler arası sistemde, piramidin alt katmanından seçilen zeki öğrencilerin, eyalet medreselerine gönderilmesi ve burada da ikinci bir elemeye tabi tutularak başkent medreselerinde okumaları sağlanırdı. Böylelikle İstanbul medreseleri zekâ yönünden en kabiliyetli öğrencilerin ve en kaliteli âlimlerin bir araya geldikleri müesseselerdi (Cihan, 2006, s: 15).

Eyalet ve taşra medreselerinden mezun olanlar ise okudukları yerdeki ihtiyaca göre istihdam edilirdi. Medreseler piramidi katmanları arası zeki öğrencilerin transferi Osmanlı son yüzyılında modern mekteplerin devletçe açılıp özendirilmesiyle ciddi zarar görmüştür. Zeki öğrencilerin devlet desteği alan mekteplere rağbet etmeleri yüzünden, medreseye sadece Anadolu'dan fakir aile çocukları gelmeye başlamıştı. Bu durum ise medresenin gerilemesinin bir diğer sebebi olmuştur.

4. OSMANLI MEDRESELERİNDE EĞİTİM

İlk İslam eğitim kurumlarında evvela Kur'an ve Hadis dersleri öğretiliyordu. Hukukçulara duyulan ihtiyaç üzerine fıkıh dersleri de bir süre sonra ders programına alındı ve kısa bir süre sonra da eğitim- öğretim çalışmaları genişleyerek, akli ve nakli tüm dersler müfredata dâhil edildi. Genel medreselerin yanı sıra bir süre sonra da Daru't-Tıp, Daru'l-Hadis, Daru'l-Kurra medreseleri gibi mesleki medreseler açıldı (Baltacı, 2005, s: 81).

Medrese eğitim programında yer alan dersler akli ve nakli olarak tasnif edilir. Medrese eğitim sisteminde akli ilimler, nakli ilimlerin daha iyi anlaşılmasında yardımcı olarak kabul edilirdi. Medresede öğretilen ilimlerle ilgili olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı şu bilgileri vermektedir: *“Bunlar ulum-i aliye denilen kelimeler, mantık, belağat, lügat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe ve hatta tarih ve coğrafya olup ulum-i aliye ismi verilen ilm-i Kur'an, ilm-i hadis, ilm-i fıkıh tahsiline vasıta olan ilimlerdir”* (Uzunçarşılı, 2014, s: 26).

Akli ve dini derslerin aynı medreselerde okutulması geleneği her ne kadar Nizamiye medreselerinin genelinde yoksa da bazı külliyelerinde hastane mevcuttu ve buralarda tıp öğretimi yapılırdı. Medreselerde hem akli hem de dini ilimlerin okutulması daha ziyade Türkistan ve Osmanlı'nın Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinde söz konusu olmuştu (Taşdemirci, 1988, s: 275).

Gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı medreseleri varlıklı kimseler tarafından hayrat niyetiyle inşa edilen ve vakıf gelirleriyle desteklenen, devlete karşı kısmen bağımsız eğitim müesseseleri idi. Okutulacak ilimlerin hangileri olacağını vakıf kurucuları vakfiyede yazılı olarak belirtirlerdi. Vakıf sahiplerince talep edilen akli ve dini dersler müderrisler tarafından işlenirdi.

Medrese eğitim sisteminde sınıf geçme usulünün yerine, kitap geçme usulü ile eğitim yapılırdı. Kitap bitmeden de bir üst dereceye geçmek mümkün değildi. Medreselerde kitaplar ve konular, alt derecelerde genel hatlarla işlenirken, yüksek dereceli medreselerde daha ayrıntılı işlenirdi. Medreselerde en merkezi unsur müderristi ve müderris, belirli bir kitabı ve yardımcı kitap olarak ta şerhlerini bölüm bölüm okuyup açıklayarak (takrir) veya soru cevap şeklinde veyahut ta düzeyli bir tartışma yöntemiyle ders işlerdi (Çiçek, 2009, s: 78-79).

Medreseler de öğretilen kitaplar Arapça klasik eserlerden oluşurken, eğitim dili Türkçe olduğundan konular müderrislerce Türkçe anlatılıyordu. Tefsirde Kadı Beydavi, akaid'te Ömer Nesefi'nin Akidetü'l Nesefiye'si, mantık ilminde İmam Ebheri'nin İsağuci'si ve ayrıca Saduddin Taftazani'nin ve Fahreddini Razi'nin eserleri vb. eserler medreseliler için okunan klasik eserlerdi. Müderrisler bu eserleri genelde takrir yöntemiyle veya soru cevap veyahut tartışma yöntemleriyle öğretirlerdi. (İpşirli, 2010, s: 328-29) .

Osmanlı medreselerinde okutulan ilimler ve ders kitapları genel olarak şunlardır:

Hendeseden Allame Şemsüddin Mehmed Semerkandi'nin “Eşkalü't-te'sis” isimli eseriyle bunun şerhi olan Kadı-zade-i Rumi'nin kitabı okutulurdu.

Heyetten Cagmini'nin “el- Mülahas” isimli eseri şerhleri ve Ali Kuşçunun Arapça “Risale-i fethiyyesi” okunurdu.

İlm-i hikmet veya felsefenin 16. Asır sonlarına yakın zamana kadar medreselerimizde okutulduğunu ve bu ilme dair Şemseddin Molla Fenari, Kadızade-i Rumi, Hoca-zade, Ali Kuşçu, Müeyyed-zade Abdurrahman, Mirim Çelebi, İbn Kemal, Kınalı-zade Ali Efendinin eserleri okutuluyordu.

Mantıktan, şerh-i şemsiye, şerh-i isaguci ve mufassal (ayrıntılı) olarak şerh-i metali ve bunlarla ilgili olarak ta, tasdikat, tasavvurat vb. şerhler okutulmuştur.

Bu akli ilimlerin yanı sıra ağırlıklı olarak okutulan nakli ilimler ise şunlardır:

Belagat'dan Sekkaki'nin Miftah'l- ulüm isimli esere İbn Hacıp tarafından yazılan Telhisü'l- Miftah isimli özeti ve bu özete Sadeddin Taftazani tarafından yazılan mutavvel ve muhtasar isimlerindeki şerhler ve bu şerhlere Seyid Şerif Cürcani ve Şemseddin Fenari oğlu Hasan, Molla Hüsrev ve sairleri tarafından kaleme alınan şerh ve haşiyeler.

Kelamdan, Haşiy-e Tecrid, İsfahaninin Tevali şerhi, Mevakıf ve şerh ve haşiyeleri

Usul-i Fıkıh'tan, Telvih ile İbn Hacıb'in Muhtasar-i Müntheha isimli meşhur eserinin Allame Adudüddin Abdurrahman İyici tarafından yazılan ve ulema arasında Şerh-i Adud denilen şerh ile İbn Melek ve Molla Hüsrev'in Telvih haşiyeleri ve yine Molla Hüsrev'in Mirkatü'l Vusul'i ile bunun şerhi Mir'atü'l- usul ve Sadeddin Teftazani'nin Muhtasar-ı Müntheha haşiyesi okutulurdu.

Akaid, Adudiye de denilen Akaid şerhi, Celalüddin Devvani'nin İspat-ı Vacib isimli eseri ve Necmeddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed-i Nesefi'nin Akaid metni ile müteaddid şerh ve haşiyeleri ve Sadeddin-i Teftazani'nin Akaid şerhi okutulurdu (Uzunçarşılı, 2014, s: 28).

Cevat İzgi, İshak b. Hasan Et- Tokadi'in medreselerde okutulan dersleri konu alan "Nazmu'l- Ulum" isimli eserinde adı geçen bazı akli ve nakli ilimler hakkında şu bilgileri aktarmıştır:

Usul-i Hadis ve Hadisten, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere, Meşabih, Meşarik, Mişkat ve Şerh-i Tibi, usul-i hadiste ise Şerh-i Nuhbe okutuluyordu.

Tefsirden, farzı kifaye olan bu ilm, ilimlerin reisi kabul edilmekteydi. Bu ilmin öğrenilebilmesi için on sekiz ilmin öncesinde öğrenilmesi gerekiyordu. Başta Tefsir-i Kadi, yani Beydavi'nin Envaru't- Tenzil'i, Hüseyin-i Va'iz'in tefsiri ile Medarik tefsiri okutulurdu.

Fıkıhtan, Kuduri, Kenz, Muhtar, Vikaye, Eşbah, Hidaye, Mahzen, Mülteka'l Ebhur, Kuhistani, Keydani, Dürer, Sadr-ı Şeria, Nihaye, İnaye, Şerh-i Ekmel, Mufassal, Surretü'l Hakk gibi kitaplar okutuluyordu (İzgi, 1997, C:1, s: 78).

İshak Efendi nakli ilimlerden bazısı hakkında şu bilgileri vermektedir:

Tıp ilminin doktor için müstehap olduğu belirtmekle birlikte, tıp sahasında Tıb-ı Nebevi'nin en önemli bölüm olduğunu ileri süren İshak Efendi, tıp ilmi, peygamberlerin ilimlerinden olup bu ilmin peygamberlere vahy yoluyla öğretilmiş olduğunu söyler. Ayrıca İmam Gazzali'nin, tıp ilminin öğrenilmesini farzı kifaye olduğunu söylediğini aktarır.

Ayrıca mantık, hesap, hendese, ilahi ve tabii Hikmet gibi akli dersler hakkında bilgi verdikten sonra astronomi ve bu sahada kullanılan araçları zikretmiştir: Heyet, Usturlab, Rub', Takvim, Zic, Remel, Kimya

İshak Efendi, Heyet ilminin önemli olduğunu zira namaz için gerekli olan beş vakit'in bilinmesinin bu ilme bağlı bulunduğunu belirtmekte ve bu sebepten de İmam Razi'nin, Molla Cami'nin, Hoca-zade'nin ve Birgili Mehmet Efendi'nin bu ilmin öğrenilmesine olumlu baktıklarını söylemektedir (İzgi, c: 1, 1997, s: 78-81).

Fıkıh ilmiyle ilgili derslerin medreselerde ağırlıklı olarak öğretilmesinin sebebi, fıkıh ilminin hem hukuk alanıyla ve hem de sosyal alanla ilgili olması yüzündendir. Toplumun her

kesiminden, âlimlere, sorunlarının İslami ölçülerle değerlendirilip çözüme kavuşturulması için ihtiyaç duyuluyordu. Âlimlere yoğun bir soru akışı vardı ve bu durum, medrese eğitiminin daha çok fıkıh ağırlıklı olması sonucunu doğuruyordu. Bunun kadar önemli olan bir diğer husus ise, devletin ihtiyacı olan kadı yani hukukçuyu yetiştiren kurumunun yine medreseler olduğu hususudur.

Medreselerde fıkıh derslerine ağırlık verilmesiyle ilgili olarak Fahri Unan, şunları söylemektedir:

“Çalışılan konular ve ilim dalları arasında fıkıh başta geliyor bunun sebebi açıktır: Çünkü fıkıh bir bakıma kanun yapma (teşri) faaliyetleri ile ilgilidir. Bilindiği gibi, Osmanlı yönetiminin ve adli müesseselerin bu sahada ortaya konulacak eserlere büyük ihtiyacı vardı. Hem ferdi ve hem de sosyal ve idari hayatla ilgili pek çok problemin çözümü, bu tür çalışmalarda gösterilen performansla bağlıydı. Öte yandan her müderris (ilim adamı) aynı zamanda bir devlet memuru, bir hâkim, bir müftü idi ve her gün kendisine çözüm için pek çok konu intikal etmekteydi. Bu da fıkhi çalışmaları gerekli kılıyordu ”(Unan, 2003, s: 28).

Klasikleşen eserler medreselerde istikrarlı bir şekilde, asırlar boyu okutulmuştur. Bu durum Akgündüz’e göre, Ubicini'nin ve Lorga'nın verdiği bilgilerle de doğrulanmıştır:

“19. Asra kadar okutulan dersler muhtevası değişmeden devam etmişti. Nitekim bu devirlerde İstanbul'a gelen Ubicini, medreselerde çok düzenli ve metodlu bir şekilde tahsil edildiğini söylediği on alet ilmini; ilm-i sarf, ilm-i nahiv, ilm-i mantık, ilm-i kelam, ilm-i edep, ilm-i bedi, ilm-i ma'ani, ilm-i beyan, ilm-i hendese, ilm-i hayr (astronomi) şeklinde sıralayarak bunlardan sonra akaid, fıkıh, tefsir ve hadis tahsiline geçildiğini belirtmektedir. Bunu ana hatlarıyla ifade edersek, 19. asrın ortalarında medresede okutulan dersler Arapça grameri, mantık ve İslami ilimlerden oluşmaktaydı. Medresede verilen bu dersler, dini metinleri anlama ve yorumlama gayesine yönelik olarak okutuluyordu.

Bu konuda menfi bir kanaate sahip olan Romen tarihçi Nicolas Lorga (1871-1940), İstanbul'daki büyük camilerin medreselerinde teoloji ve felsefe meseleleri üzerinde yapılan “gururlu gevezeliğin” Tanzimat devrinde de devam ettiğini zikretmektedir”(Akgündüz, 2012, s: 73).

Medreselerde klasik kitaplar ve şerhler asırlarca fazla değişmeden istikrarlı bir şekilde okutulmaya devam edilmişti. Medreselerde okutulan kitaplar hakkında bilgi veren bazı âlimlerin hazırladıkları listeler kıyas edildiğinde aralarında fazlaca bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Kitap listelerinin aralarındaki bazı küçük farkların ise, okutulan yardımcı eserlerden sayılan şerh kitapları sebebiyle olabileceği düşünülebilir.

Uzunçarşılı, medresede ki her kademede belli bir müddetle okutulan kitapların başarıyla bitirildiğinin belgelendirilmesi gerektiğini söylemektedir:

"Burada bir noktanın aydınlanması için şunu söyleyelim ki her bir derecedeki müderris kendi ihtisasına göre bir ders okutur ve talebe aynı derece dâhilinde diğer bir müderrise giderek orada da diğer bir ders okurdu. Bu suretle kanunda gösterildiği üzere talebe bu tertip üzere birer ay müddetle bir senede Haşîye-i Tecrid medresesine ait dersleri tamamlar ve oradan Miftah medresesine geçip orada da her bir dersi bahis bahis iki ayda bitirmek suretiyle bir seneyi doldurduktan sonra kırklı medresesine geçer ve böylece her bir dersi okuduğuna dair müderrisinden vesika (belge) almak suretiyle yüксеle yüксеle sahn-ı seman medresesine çıkardı ” (Uzunçarşılı, 2013, s: 20).

Medreselerin kuruluşundan Fatih dönemine kadar geçen sürede medreselerde geçerli olan dört dereceli sistem Fatih ile birlikte yedi dereceye çıkarılmıştı. Süleymaniye'nin inşası ile birlikte medreseler en son halini almış ve derce sisteminin tekrar değiştiğinden bahsedilmiştir. Buna

göre Süleymaniye ile birlikte medreselerde dereceler yedi dereceden dokuz dereceye çıkarılmıştır. Ancak bu bilgiler kimi bilim adamları arasında farklılık arz ettiği içintartışmaya açık bilgilerdir.

Medreselerde dereceler dönemlere göre değişse de 16. yüzyılın sonlarında başlayan eğitim sistemindeki bozulmalar üzerine İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına ve buralardaki medreselerin müderrislerine gönderilen ferman vasıtasıyla medreselerde var olan dereceler ile ilgili doğru bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir:

"Ve her danişmend (burada danişmend talebe manasındadır), Haşiye-i Tecrid ve Miftah medreselerinde ekalli (en az) bir yıl şugl etmedin yukarı medreselere hareket etmeye ve

" Haşiye-i Tecrid medreselerinin her birinde ekalli birer ay şugl edip ders okumadan ahar müderrise varmaya

"Ve Miftah medreselerinde dahi ekalli iki ay şugl edip ders okumadan ahar müderrise varmaya ve

"Kırkılı medreselerinde dahi ekalli üç ay şugl edip derslerin okumadın ahar müderrislere varmayalar ve

"Hariç elli medreselerinde akalli beş ay şugl edip ve derslerin okumadın yukarı medreselere varmayalar ve

"Paye-i Sahn medreselerinde (Dahil medreseleri) akalli altı ay şugl edip derslerin okumadın ahar müderrise varmayalar ve

Beyan olunduğu kanun üzere danişmendlerin şugl ve hareketleri şuhud-i udul ile sabit olmadın müderrisin dahi anları kabul itmeyeler" (Uzunçarşılı, 2014, s: 20).

Bu ferman bir yönüyle o dönemin bozulan medrese sisteminde ki bozulmalara ışık tutarken bir yönüyle de medrese kademeleri ve müddetleri hakkında önemli bilgiler vermiş olmaktadır.

5. MEDRESE MEZUNLARININ İSTİHDAM ALANLARI

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devletinden ve diğer beyliklerden miras aldığı medrese sistemini sürdürmüş ve devlet ihtiyaç duyduğu uzmanları medrese kurumu vasıtasıyla yetiştirmeye devam etmiştir. Osmanlı Devletinin kuruluşundan Fatih dönemine kadar geçen bir buçuk asırlık zaman diliminde medrese teşkilatı, kurumsal olarak sağlam temellere kavuşturulmuş ve ayrıca ülkenin en ücra köylerine kadar sayıları artarak yayılmıştı. Osmanlı Devleti ihtiyacı olan, veziriazam, öğretmen, hâkim, ordu hâkimliği, şeyhülislam, defterdar, nişancı, cami imamı, müftü, mühendis, astronom, padişah hocalığı ve diğer mülki memurluklara medreselerden yetiştirdiği uzman kişileri istihdam etmekteydi (Kılıç, 2001, s: 216).

Müderrislerin istihdamında izlenen yöntem şu şekilde idi: medreseden icazetname alarak mezun olan yeni âlimler, kazasker defterine kaydolunur ve yirmili veya Haşiye-i Tecrid medreselerinde müderrisliğe tayin edilirdi. Daha sonraları ise alttan yukarıya sırasıyla medreselerde müderrislik yaparak yükselirdi. Müderrislerin alt seviyede ki medreselerden daha yüksek medreselere yaptıkları istihdam seyri hakkında Uzunçarşılı şu bilgileri vermektedir:

" İlk medrese müderrisine Haşiye-i tecrid ve ikinci derece derece müderrisine Miftah ve ondan daha üstün medrese Kırkılı müderrisliği denilip bundan sonraki medreseler müderrislerin rütbeleriyle malum olurdu. Kırk akçe yevmiyeli olan kırkılı müderrisinin rütbe ve derecesi yükseldiği zaman İbtida-i hariç müderrisi daha sonra oradan hareket ettiği için Hareket-i hariç ve onu müteakip İbtida-i dahil ve arkasından Hareket-i dahil müderrisliği derecesine çıkar ve sonra Müsila-i sahn ve Sahn müderrisi olurdu" (Uzunçarşılı, 2014, s: 66).

Uzunçarşılı ayrıca müderrislerin Sahn müderrisliğinden sonraki yükselişleri ve tayinlerde ki resmi prosedüre de açıklık kazandırmaktadır:

“Sahn-ı semana kadar çıkmış olan bir müderrisin derecesi artınca oradan İbtida-i altmışlı ve sonra Hareket-i altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Süleymaniye ve en son Dar’ül-hadis müderrisi olurdu (...) Bütün müderrislerin tayinleri evvelce kazaskerlerin padişaha arz etmeleriyle yapılırken 16. asır ortalarından itibaren Haşiyeye-i tecrid, Miftah ve Kırkl medreselerinin müderrislerinin tayinleri şeyhülislamın sadr-ı azam vasıtasıyla inhası üzerine olmuştur”(Uzunçarşılı, 2014, s: 68).

Osmanlı medreselerinin klasik döneminde bir müderrisin yükselmek için aşağıdan yukarıya doğru kat etmesi gereken yol bu idi. Ancak bu seyir, uzun zaman ve emek istiyordu. Müderrislerin üst seviyede ki medreselere geçişleri için geçen toplam zaman ve kat edilmesi gereken tayin seyri için Cevat İzgi:

“Bir müderris, ilk rütbeden son rütbeye kadarki ilmiye yolunu 25-30 yılda alır. Bu yol alışı “kat’-ı meratip” denir. Müderrisin medreselerdeki aşağıdan-yukarıya doğru dolaşmasına “devr-i medaris” denir. Kat’-ı meratip, devr-i medaris edilerek yapılır” demektedir (İzgi, 1997, c:1, s: 44).

Müderrislerin bazıları bu yükselme yolunu seçebiliyor bazıları ise vazife aldığı medrese derecesinde yükselmeden kalmayı tercih ediyordu. Müderrislerin medreselerde istihdam edilmeleri Tanzimat devrine kadar bu şekilde idi. Tanzimat döneminde Batılı tarzda yeni mekteplerin açılması ve bu yeni mekteplerle ilgili yapılacak işlerin konuşulup kararlaştırıldığı meclis ve komisyonların kurulmasında, medrese müderrislerine, yeni ve önemli istihdam alanları açılmıştı. Müderrislerin bu yeni istihdam alanları ile ilgili olarak Ahmet Akgündüz ‘ün belirttiği gibi, Tanzimat dönemi eğitim reformu ile birlikte yüksek derecede kiâlimler, müderrisler ve taşrada kadılar, sayıları hızla artan yeni eğitim meclis ve komisyonlarında reislik ve üyelik görevlerinde istihdam edilmişlerdi. Bunun yanı sıra, çok sayıda müderris yeni mekteplerin ilk öğretmen kadrolarında görev almış ve böylelikle medrese dışında damüderrisler için yeni istihdam sahaları açılmıştı. Medreselilerin yeni meclis ve mekteplerde istihdam edilmesinin, medreselere etkisinin olumsuz olduğundan bahsedilmiştir. Müderris ve kadıların Tanzimat fermanı sonrasında kurulan yeni meclis ve mekteplerde görev almaları, medreselerden buralara doğru yapılmış bir “beyin göçü” olarak değerlendirilmiş ve bu beyin gücü transferinin medresenin ilmi performansını olumsuz etkilediği öne sürülmüştür (Akgündüz, 2012, s: 60-62).

Medrese eğitim sisteminde, medrese müderrisleri isterlerse müderrislikten ayrılıp farklı meslek dallarına geçiş yapabilirlerdi. Medrese mezunlarının geçiş yaparak, istihdam edildiği alanlardan biri kadılık idi. Osmanlı Devlet’inde kadılık müessesesi, bir beylik olarak tarih sahnesine çıktığı ilk zamanlardan itibaren kurulmuş bir müesseseydi. İlk dönemlerde medrese mezunları kadılığın ağır uhrevi mesuliyetinden dolayı kadı olmak istemezlerdi. Ancak sonra ki devirlerde medreseye değişik sebeplerle talebe olmak isteyenlerin sayısının artması ve bunun bir sonucu olarak mezunlar için istihdamın sorun olmaya başlaması kadılık mesleğini zamanla cazip hale getirmişti. Kadılık, şer’i hukuku uygulayan hâkim’in makamıdır. Kadı olan medrese kökenli âlimler, şer’i hukuku uygulamalarının yanı sıra örfi (sultani) hukukun uygulanmasını da takip ederlerdi. Medrese müderrislerinin kadılığa geçmesi veya bir müddet kadılık yapan müderrisin tekrar medrese müderrisliğine dönmek istemesi hakkında Uzunçarşılı şunları söylemektedir:

“Kadılar medrese tahsili görüp icazet alarak mülzemet edenlerden tayin edilirlerdi. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülazemet edenler, müderris olmak istemeyip kadılık etmek isterlerse doğrudan doğruya kaza kadılıklarına tayin edildikleri gibi bir müddet

müdrislik edip sonra kadı olmak isteyenler de müdrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birinin kaza kadısı olurdu” (Uzunçarşılı, 2014, s: 94).

Alt derecedeki medrese mezunları sancak ve kaza kadılıklarına tayin edilirken yüksek dereceli medreselerden mezun olanlar ise mevleviyet kadılıklarına tayin olunurlardı. Uzunçarşılı, müdrislerin seviyelerine uygun olan kadılıklara geçmesi durumunu ise şu şekilde anlatmaktadır:

“Müdrislerden Haşiye-i tecrid (yirmi, yirmi beş akçe yevmiyeli ilk müdrislik) müdrisliğinden itibaren en son müdrisliğe kadar herhangi bir müdris derecesine göre bir kadılığa geçebilirdi. Yirmi ila otuz akçe yevmiyeli bir müdris Kaza (ilçe) kadılıklarına, elli akçe yevmiyeli müdris, yüz elli akçelik sancak kadılıklarına ve Sahn müdrisleriyle Altmışlı müdrisler mevleviyet tabir olunan beş yüz akçeli Şam, Halep, Mısır vesaire gibi eyalet kadılıklarına tayin olunurlardı. 17. Asırda Sahn-ı seman müdrisliği eski ehemmiyetinikaybettiğinden bura müdrisleri her zaman büyük kadılıklara tayin olunmayarak altmış akçe yevmiyeli müdrisler tayin olunurlardı” (Uzunçarşılı, 2014, s: 75).

Osmanlının istihdam ettiği Ulema arasında yer alan kadıların ve camii imamlarının sayısının, toplumun ihtiyacı göz önüne alındığında diğerlerinden daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Kadıların en önemli ve sürekli gelirleri ise yaptıkları hizmetlerden aldıkları bedeller ve padişah fermanıyla belirlenen harçlar olmuştur.

Kadılar sadece hâkimlik yapan kimseler de değillerdi, aynı zamanda belediye başkanlığı, kaymakamlık, vakıf mütevellî heyeti azası, muhtar vb. daha pek çok görevi yürütmekteydiler. Kadılar belediye başkanlığı görevleri gereği; halkın gıda, temizlik, yol onarımları, güvenlik ihtiyaçları, pazarların denetimi vb. vazifeleri icra ederlerdi (Çadırcı,1997, s: 86-87).

İkinci Mahmut döneminde muhtarlık müessesesi kurulmadan önce muhtarın yetkilerini de fiilen kadılar taşırlardı. Yüzyıllar boyu hâkimlik, belediye başkanlığı, muhtarlık yetkilerini ellerinde tutan kadıların, bütün bu görevleri tek başlarına yapmaları zor olduğundan kadılara, naip vb. pek çok görevli yardımcı olmak üzere tayin olunmuştu. Naipler, kadıların işlerinin yoğunluğu nedeniyle yetişemediği yerlerde onun adına vazife görürlerdi ve bunun için de gerekli bilgi donanımına sahip olmaları gerekiyordu.

Tanzimat devrinde Şeyhülislam Mehmet Arif Efendi'nin gayretleriyle, naiplik mesleğini yürütecek kişilerin daha iyi yetiştirilmesi amacıyla "Muallimhane-i Nüvvab" adında bir yeni bir mektep açılmıştı (İlmiye Salnamesi, 1998, s: 562-68).

Kadılık mesleğinde en yüksek makam kazaskerlik makamıydı. Medrese kökenli iki yüksek alim Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri makamlarında istihdam edilirdi. Kazaskerlik Selçuklu devletinde de var olan ve Osmanlının da devam ettirdiği, askerler arası meseleleri çözen, ordu yüksek yargıçlığı idi. Ancak zamanla Kazaskerler bütün ilmiyenin meselelerini çözen kişiler haline gelmişlerdir. Kazaskerler, Osmanlı devlet teşkilatında en yüksek meclis olan Divan-ı Hümayun'un daimi üyeleriydiler ve bu itibarla sadece ilmiye sınıfı ile değil tüm siyasi politikalarla ve devlet bürokrasisi ile alakalı bir misyon üstlenmişlerdir. Kazaskerlerin tayini veziriazamlar tarafından yapılırdı.

Kazaskerler divan toplantılarında bulunurlar, izin istemelerine gerek olmaksızın padişahın huzuruna girebilme hakkına sahiplerdi. Ayrıca çok önemli davalara bakarlardı ve devlet işlerinin istişaresinde de kendilerine danışılırdı. Sultanların sefere çıktıkları zamanlarda kazaskerler, sultan ile birlikte sefere iştirak ederlerdi. Şeyhülislam'ın statüsü gereği Divan-ı Hümayun toplantılarına katılmaması sebebiyle Kazaskerler, Şeyhülislam'ın divanda ki temsilcisi olarak hizmet etmişlerdir. Kazaskerlik makamı, Osmanlı Devleti'nde bir devletin resmi bir makamı olarak yıkılışına dek varlığını korumuştur (Baltacı,2005, s: 140).

İlmiye teşkilatının en yetkili makamı meşihat makamı idi. Meşihat makamında şeyhülislam olan alim kişi, ilmiyenin reisi olarak kabul edilir ve en yüksek ilme ve fazilete sahip olanlar bu makama getirilirdi.

Esasen Şeyhülislam ünvanı, ilk devirlerde Ulemanın reisi manasında kullanılmamaktaydı. Selçuklulardan itibaren müftülere bir saygı ifadesi olarak Şeyhülislam denirdi. Ancak Fatih döneminden sonra Şeyhülislamlık, en yüksek alimlik payesi haline geldi ve Şeyhülislam olacak kişi, Ulemanın enfaziletli, en bilgili olarak bilinenleri arasında seçilip ilmiye hiyerarşisinin en üst makamında istihdam edilmeye başlandı. Şeyhülislamın konumu Fatih Kanunnamesinde şu şekilde yer almıştır: “*Ve Şeyhülislam, Ulemanın reisidir ve Muallim-i Sultani dahi kezaik Serdar-ı Ulema’dır. Vezir-i azamın, anları riayeten üstüne olmak münaşipdir. Amma müfti ve hoca, sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler*” (Baltacı, 2005, s: 138)

Osmanlı Devleti’nde şer’i hukuk ağırlıklı olarak Hanefi mezhebi temel alınarak uygulanmıştır. Hukuki konulara dair hükümler vermeye yetkili kişiye müftü ve verdiği karara da fetva denilmiştir. Zaman içerisinde müftülere Şeyhülislam denilmişse de bunun tam tarihi bilinmemektedir. Osmanlı hukuk sisteminde baş müftüye Şeyhülislam denilmesi Fatih döneminde resmi bir hale gelmiştir. Şeyhülislam olarak istihdam edilecek olan kişi, âlimlerin en faziletli bilinen kişisi olarak seçilip istihdam edilirdi. Kadıların, müftü ve müderrislerin atama işleri vezir-i azamda iken daha sonra bu vazife şeyhülislamlara verilmiş ancak Şeyhülislam Ebussuud Efendi: “*Fetva iştigali vaktimizi istiab ederken bu bari dahi üzerimize tahmil bize cevirdir*” diyerek duruma itiraz ettiğinden terfi ve atama işleri zaman zaman Vezir-i azam ile Şeyhülislam arasında el değiştirmiştir (Baltacı, 2005, s: 139).

Müderris ve kadıların terfi ve tayin işleri ve ilmiye ile ilgili tüm bürokratik işlemleri için bilgisi dolayısıyla Osmanlı’nın son devrine kadar yine de en yetkili kişi Şeyhülislam olmuştur. Şeyhülislamlar ancak çok ciddi meselelerde fetva verirlerdi. Protokolde veziriazam derecesinde tutulan Şeyhülislam, manevi olarak ise veziriazamdan daha üstte kabul edilirdi. Medrese mezunu olup devletçe istihdam edilecek kimselerin medresenin sağladığı yüksek ahlak ve dindarlık vasıfları yanında işlerinin ehli olması gerekiyordu. Bu yüksek meziyetler ve faziletler en çok ta Şeyhülislamda toplanırdı. Şeyhülislamları tayin eden sultanlar bile Şeyhülislamın manevi otoritesine saygı gösterirlerdi ki devletin kuruluşundan beri Sultanların Ulemaya tavrı bu şekilde olmuştur.

Şeyhülislamlık bir telhis’te şu şekilde anlatılmıştır: “*Kanun-i Şeyhülislam malum ola ki, bu devlet-i aliyede makam-ı Şeyhülislam vekalet-i Kübra, yani vezart-i uzmadan ‘ala değil ise, bari beraber ve ba’zu hususa nazar olunsa, andan balaterdir... Lakin padişai alişan nazarında hallal-i müşkilat-i en’am olan meşayih-i İslam, vüzeradan mukaddem olup, umur-i diniyyede riyaset-i mutlaka sahibi olduğu cihetle vekalet-i kübradır. Dinin asıl, devlet anın fûru’u gibi görülmüştür. Yalnız din reisi, Vezir-i azam, ikisinin dahi reisi padişah-i kakmandır*” (Baltacı, 2005, s: 138).

Ayrıca Sultanların tahta çıkışlarında biat merasimi, Şeyhülislamın biat etmesiyle başlanması ve sultanların tahttan indirilmesi söz konusu olduğunda ise yine mutlaka şeyhülislamın hal fetvasına ihtiyaç duyulması Şeyhülislamlık makamına ve ulema reisine verilen değeri göstermektedir. Şeyhülislamlık resmi dairesine “Meşihat Kapısı” veya “Meşihat Makamı” da denilmiştir. Yine Şeyhülislam resmi dairesi’nde, ve diğer yüksek bürokrat dairelerinde istihdam edilen pek çok memur da medrese kökenlilerden oluşurdu.

Osmanlı Devlet teşkilatında görev alan bürokratlar ya askerlerden (seyfiyye’den) veya Ulemadan (İlmiyye’den) seçildikleri için Ulema sınıfı mensupları devletin pek çok hizmet birimlerinde görevlendirilirdi. Devletin maliyesinden sorumlu olan defterdarlar veya

Nişancılar ve bunların emri altında bulunan memurların çoğu İlimiye örgütünden idiler (Baltacı, 2005, s: 144).

Osmanlı Devleti bünyesinde, çok çeşitli kademelerde istihdam edilen medreseliler için bu durum, mekteplerin açılıp kendilerine yetecek kadroları yetiştirmeye başlamasına kadar devam etmiştir. Özellikle ikinci Mahmut'un saltanat yılları ile birlikte başlayan ve Devletin yıkılışına dek devam eden, yeni mekteplerin açılması yanında, medreselerin ıslahının ihmal edilmesi ve ulemanın nüfuzunun gün geçtikçe azalması, medrese mezunlarının istihdam alanlarını olumsuz etkilemiştir (Akyıldız, 2018, s: 69).

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa Tarihi, c:1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2018
- Akgündüz. Ahmet, Osmanlı Medreseleri-19. Asır, Beyan Yay., İstanbul, 2012
- Akyıldız. Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yay., İstanbul, 2018
- Baltacı.Cahit, 15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Marmara İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul, 2005
- Bayraktar. M. Faruk, İslam Eğitiminde Öğretmen\ Öğrenci İlişkileri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1987
- Bozkurt. Nebi, “Medrese”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c:28, İstanbul, 2010
- Cihan. Ahmet, Osmanlı Devleti’nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme, Ark Yay., İstanbul, 2006
- Çadırcı. Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1997
- Çiçek. M. Halil, Şark Medreselerinin Serencamı, Beyan Yay., İstanbul, 2009
- Çüçen. A. Kadir, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim ve İnsan Anlayışlarının Felsefi Temelleri”, Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi- 1996, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Van, 1997
- İlimiye Salmamesi, Haz: S. Ali Kahraman, A.Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İşaret Yay., İstanbul, 1998
- İnalçık. Halil, Devlet-i Aliye “Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1”, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2009
- İnalçık. Halil, Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016
- İpşirli. Mehmet, “Osmanlı Dönemi Medrese”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c:28, İstanbul, 2010
- İzgi. Cevat, Osmanlı Medreselerinde İlim, c:1, İz Yay., İstanbul, 1997
- Karaman. Hayrettin, “Fıkıh”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c:13, İstanbul, 2010
- Kevakib-i Seb’a Risalesi, Haz: Nasuhi Ünal Karahasan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2015
- Kılıç. Remzi, “Osmanlı’da Medrese”, Türk Kültürü Dergisi, Sayı:456, Yıl: 39, 2001
- Muhammed Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü), Fecr Yay., İstanbul, 1986
- Mehmet Neşri Tarihi, Haz: F.R. Unat- M.A. Köymen, c:1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014

Özbilgen. Erol, Bütün Yönleriyle Osmanlı “Adab-ı Osmaniye”, İz Yay., İstanbul, 2011

Özkul. Osman, Gelenek ve Yenilik Arasında Osmanlı Uleması, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya, 2001

Öztuna. Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi, Medeniyet Tarihi, c:2, Ötüken Yay., İstanbul, 2017

Taşdemirci. Ersoy, “Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 2, 1988

Unan. Fahri, “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim”, Kızıstan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:5, 2003

Uzunçarşılı. İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992

